

סקירת ספרים

רדיו חזק: הסוד והקסם של גלי צה"ל

מרדכי נאור, רעננה: אבן חושן, 2014, 479 עמודים

יחיאל לימור*

שלושה רבדים שונים זה מזה ובה בעת שלובים זה בזה מוצעים לנו בספרו החדש של מרדכי נאור, המוקדש, כפי ששמו מעיד עליו, לתחנת השידור הצבאית גלי צה"ל. הרובד הראשון הוא הרובד האישי-סיפורי של נאור, שהיה מפקד גלי צה"ל בשנים 1974-1978, ולפני כן סגנו של מפקד התחנה, יצחק לבני, במשך שלוש שנים. ביד קלה הוא פרט על מקשי המקלדת והעלה את זיכרונותיו האישיים בתקופה שהופקד על ניהולה ועל תפקודה של תחנת השידור הצבאית בלשון בהירה וקולחת. רובד זה הוא מעין אוטוביוגרפיה של תקופה או אסופה אישית של חוויות וסיפורים שיש בהם עניין בעיקר לאנשי התחנה – עורכים, כתבים, קריינים וטכנאים – שעבדו עמו ותחתיו באותן שנים.

הרובד הראשון, האישי, מניח את התשתית, כמו בעוגה תלת-קומתית, לרובד השני, התיעודי-היסטורי. נאור, המתמחה בין השאר בחקר תולדות התקשורת בארץ ישראל ובמדינת ישראל, שזר בסיפוריו, בעדות ממקור ראשון, תיאורים מתועדים של תמונות בהיסטוריה של גלי צה"ל. לתמונות הללו יש חשיבות רבה משום שהן מספקות חלקי מידע חיוניים לבניית התצורה של תולדות התחנה הצבאית, והן תשמשנה בעתיד כל חוקר היסטוריה של התקשורת שיכתוב על תולדות התקשורת המשודרת בכלל ועל תולדותיה של גלי צה"ל בפרט. התמונות הללו מלמדות על הגלים הגבוהים שספינת גלי צה"ל שטה עליהם תקופות מסוימות ואשר איימו לא אחת להטביעה. לא פחות מכך הן מלמדות על האיומים והלחצים שעמם נאלצה להתמודד התחנה הצבאית, ובהם: גחמות של פוליטיקאים (לדוגמה איומו של שר הביטחון, עזר וייצמן, לסגור את התחנה, והתקפלותו תחת לחצים נגדיים), צעדי עונשין שנקט מפקד חיל האוויר נגד גלי צה"ל (ביטול תכניות שנועדו לשידור בגלל סירובה של התחנה לשדר, על פי הוראת הרמטכ"ל, ריאיון בשידור חי עם מפקד חיל האוויר), או תלונה של אלוף פיקוד על כך שגלי צה"ל נמנעו מסיקור אירוע בתחום פיקודו ובעקבותיה הוזמנו בכירי התחנה לבירור אצל הרמטכ"ל.

קטעי המידע הללו, לעתים מפורשים יותר ולעתים פחות, חושפים גם את העובדה כי אחת הסיבות להצלחתה של תחנת גלי צה"ל להתפתח ולהתרחב למרות האילוצים התקציביים, היו הקשרים האישיים שפיתחו מפקדיה, ובראשם יצחק לבני, עם היועצים הכספיים של הרמטכ"ל, שדאגו להזרים לתחנה תקציבים ומשאבים בדרכים ובצינורות עקיפים. מפקדי חילות וקצינים בכירים אחרים סייעו אף הם, בדרכים עקיפות, לפיתוחה. לדוגמה, הם "השאילו" לגלי צה"ל חיילים וחיילות ש"ישבו", באופן רשמי, על תקנים ביחידות אחרות.

* פרופ' יחיאל לימור (hilik43@013.net.il) מלמד בחוג לתקשורת באוניברסיטת תל אביב ובבית הספר לתקשורת באוניברסיטת בר-אילן

התחנה הצבאית התפתחה, שגשגה והצליחה לא רק הודות ליוזמות ניהוליות ושיווקיות מצטיינות, גם לא רק הודות לעמלם ולכישורונם של עורכים, כתבים ושדרים, אלא גם, ובמידה לא פחותה, בזכות יכולת אלתור, מקוריות וקשרים שפיתחו מנהלי התחנה בהתמדה ובשקדנות ב"חלונות הגבוהים". במילים פשוטות: גלי צה"ל ידעו להפעיל מערכת מתוחכמת ושיטתית של יחסי ציבור שחיזקה את מעמדם הציבורי, במיוחד על רקע היחס הביקורתי ואף העוין שגילו חלקים נרחבים בציבור הרחב (ואף באמצעי התקשורת) אל רשות השידור.

הרובד השלישי העולה ומבצבץ מבין הסיפורים האישיים – ויותר מכך מהתיאורים על מאבקי ההישרדות של גלי צה"ל ועל השלבים החשובים בהתפתחות התחנה תוך התגברות על קשיים ומעקשים – הוא סוגיית עצם קיומה. דווקא התיאורים על הצלחת התחנה – שיש לה מאות אלפי מאזינים, בכל הגילים – מחדדים, מבלי שהכותב התכוון לכך, את השאלה אם יש עדיין הצדקה, בעשור השני של המאה ה-21, לקיומה של תחנה צבאית המשדרת בעיקר לאוכלוסייה האזרחית.

יש לפחות שש סיבות לסגירתה של התחנה. ראשית, אין עוד מדינה דמוקרטית בעולם (תאילנד, ככל הנראה, היא החריג היחיד) שבה פועלת תחנת שידור צבאית המשדרת לאוכלוסייה האזרחית. במדינות רבות יש תחנות שידור צבאיות, אך הן משדרות לחיילים או לבני משפחותיהם. דוגמאות בולטות לכך היו תחנת הרדיו הצבאית שפעלה בגרמניה ושידורה ל-100,000 החיילים האמריקנים שהיו מוצבים על אדמתה לאחר מלחמת העולם השנייה, תחנות הרדיו הצבאיות ששידרו לעשרות אלפי החיילים האמריקנים בדרום קוריאה או תחנות מהסוג שעמדה במרכזו של הסרט **בוקר טוב, וייטנם**. תחנות צבאיות אחרות פועלות בבסיסים צבאיים גדולים ברחבי ארצות הברית. שידורים של תחנה צבאית המיועדים בעיקר לאוכלוסייה אזרחית מקרינים, מעצם טבעם, מסרים דמוקרטיים צורמים, ובישראל של המאה ה-21 אפשר שראוי לסלקם ממפת התקשורת.

הסיבה השנייה מעוגנת בדברי הברכה לפתיחת התחנה בספטמבר 1950, של ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון. הוא מנה שתי מטרות להקמת "המשדר הצבאי", והראשונה שבהן: "לשמש מכשיר ביטחון והתגוננות, אמצעי קשר מהיר לגיוס ולאימון, לזירוז ולהפעלה של כוחות הצבא הסדיר וצבא המילואים". השביתה הגדולה של רשות השידור בשנות השמונים חיזקה לכאורה את החיוניות של גלי צה"ל כמכשיר גיוס לאומי, אלא שמאז השתנתה התמונה. בעידן המודרני שוב אין צורך בתחנה כדי לגייס את הצבא. כיום יש טלפונים סלולריים, דואר אלקטרוני, רשתות חברתיות ועוד. ובעיקר, גם אם קול ישראל ישוב וישבות, עדיין יש ערוץ רדיו ארצי חלופי: כל תחנות הרדיו האזוריות מחוברות בסיבים אופטיים למרכז שידור בירושלים, כך שאפשר להפעיל באמצעותן, בהסטת מתג קלה, רשת שידור ארצית.

הסיבה השלישית היא כלכלית. חקיקה ייעודית מאפשרת כיום לגלי צה"ל ליהנות משידורי פרסומת, אף שאלה מכונים "שידורי חסות" או מוגבלים לתחומים מסוימים. זהו מצב לא תקין שבו גוף ממשלתי מתחרה בשוק האזרחי – בראש ובראשונה עם תחנות הרדיו האזוריות – על גיוס פרסומות, שהן משאב כלכלי חיוני לכל ארגון תקשורת.

הסיבה הרביעית נעוצה, במידה רבה, בהיסטוריה. במשך עשרות שנים הייתה תחנת השידור הצבאית בית הספר הכמעט יחיד שהכשיר עתודות של כוח אדם מקצועי לתעשיית

התקשורת בישראל, לא רק לרדיו ולטלוויזיה אלא גם לעיתונות המודפסת. אין זה מתפקידו של צבא להכשיר כוח אדם לשוק האזרחי, אבל זו הייתה המציאות, ובוגרי גלי צה"ל (ובמידה מסוימת גם בוגרי **במחנה**) נשאבו בשמחה לערוצי התקשורת. אבל תמונת המציאות הזו נשחקה במידה רבה. תחנות הרדיו האזוריות, תחנות רדיו חינוכיות ואפילו תחנות רדיו פירטיות הפכו לבתי אולפנה המכשירים כוח אדם לאמצעי התקשורת הגדולים, ובתי הספר לתקשורת שנפתחו במכללות רבות הפכו לחממות שהכשירו ומכשירות כוח אדם צעיר לתעשיות תקשורת ההמונים בתחומי העיתונאות, הרדיו, הפרסום ויחסי הציבור. במילים אחרות: הכשרת עיתונאים ושדרים במסגרת הצבא, תוך הקצאת כוח אדם ותקציבים לשם כך, יכולה להיות מוצדקת רק למימושה של תכלית צבאית – אספקת תכנים תרבותיים, בידוריים וחדשותיים עבור חיילי צה"ל. הצלחתם של עיתונאים יוצאי התחנה בשוק האזרחי עשויה להיות פועל יוצא עקיף של הכשרתם ושירותם הצבאי, אך לא תכלית לעצמה.

הסיבה החמישית היא במידה רבה סמויה מן העין. גם אם גלי צה"ל נהנים מחופש פעולה עיתונאי, וגם אם לא מופעלים לחצים גלויים על עורכי התכניות והשדרים – במיוחד בתכניות הפופולריות והמצליחות – קשה להעלות על הדעת מצב שבו אין כלל או אין כמעט לחצים גלויים או סמויים של הדרג המדיני הנבחר ושל הפיקוד הצבאי על התחנה. גם אם לא מועלות באופן תדיר דרישות לביצוע שינויים בתכניות ובתכנים, העובדים בתחנה והמשרתים בה יודעים כי יש גבולות מסוימים שאותם אל להם לחצות. ספרו של מרדכי נאור מביא לנו כמה דוגמאות ללחצים כאלה. אחת מהן, לדוגמה, הם הניסיונות של שר ביטחון בשלהי שנות השבעים להחליף מנחה בתכנית פופולרית שלא עלו יפה. עם זאת, צריך לזכור שבמקרים רבים לא צריך לחץ של ממש. די בחשש מלחץ כזה, ואז המנהלים, העורכים והעיתונאים עצמם הם הצנזורים והמפקחים, לעתים מבלי שהם מודעים לפיקוח העצמי שהם מפעילים ולעוצמתו. אחד התיאורים הרלוונטיים בעניין זה הכלולים בספרו של נאור הוא סיפור פגישת העבודה השבועית שנהג לקיים קצין חינוך ראשי (שהוא המפקד הממונה על גלי צה"ל) עם מפקד התחנה. בפגישות קבועות אלה הוצגו לפני קצין החינוך לוחות המשדרים ופרטי התכניות השונות וזה היה צריך לאשרם. פגישות כאלה לא מתקיימות כיום, אך הפוטנציאל לחידושן שריר וקיים, ואם בראש התחנה יעמוד קצין צבא במדים, קל יהיה שבעתיים להשריש את הנוהג הזה מחדש, ואף ביתר שאת.

הסיבה השישית נעוצה בדרכי מינוי המפקדים של גלי צה"ל. מי שממנה או מדיח את מפקד התחנה – ועצם המונח "מפקד" בתחנה המשדרת בעיקר לאוכלוסייה האזרחית מעורר תחושה של אי נעימות – הוא שר הביטחון. מצב שבו שר הביטחון ממנה את מפקד התחנה יוצר מחויבות אישית, ולו פוטנציאלית, של הנבחר אל בוחרו. גם מעורבות הרמטכ"ל בתהליך בחירת מפקד גלי צה"ל יוצרת תחושה לא נוחה שהצבא מעורב במינוי מנהלים של תחנת רדיו שקהל היעד העיקרי שלו הוא הציבור האזרחי. אחד המאבקים הגדולים שמנהלים חסידי השידור הציבורי הוא ניתוק השידור מהמערכת הפוליטית ונטרול יכולת השפעתה על תכני השידורים. ואם כך הם פני הדברים לגבי המערכת הפוליטית, הם נכונים שבעתיים כאשר מדובר בתחנת שידור צבאית הנתונה מצד אחד ללחצים, לפיקוח ולהשפעה מצד המערכת הפוליטית (הממונה על הצבא) ומצד שני ללחצים ולהשפעות דומות של המערכת הצבאית, שהתחנה היא חלק ממנה.

אף שיש כמה וכמה סיבות טובות לנעילת שעריה של גלי צה"ל או להפרטתה, יש להימנע מכל צעד בכיוון זה. בעידן שבו מתערערת היציבות הכלכלית והמקצועית של אמצעי תקשורת

רבים, מודפסים ומשודרים, ואמצעי תקשורת מקוונים מתקשים לבסס לעצמם מודל כלכלי שיבטיח להם איתנות וקיום נמשך – כל מחשבה על סגירת ערוץ תקשורת יש בה כדי לעורר דאגה מפני צמצום הקולות ב"שוק החופשי של הדעות והרעיונות". אולם, כאשר יתבהרו השמים הקודרים מעל מפת התקשורת הישראלית ויגיע היום שבו אפשר יהיה לדון בשאלת עתידה של גלי צה"ל, יוכל ספרו של נאור לספק תחמושת חשובה למצדדים בהמשך קיומה של התחנה הצבאית ולא פחות מכך – לאלה שיבקשו לסגור אותה.